

Med respekt for kunnskap

Svar til Harald Haakstad og Trond Skaftnesmo

Av Arve Mathisen

Trykket i Libra 4/2009

Debatt om Steiners erkjennelsesteori er et sjeldent og komplisert fenomen. Mange av dem jeg har snakket med om denne debatten forteller at de har lest innleggene, men synes det er vanskelig å følge argumentasjonens mer tekniske aspekter. For min del må jeg si at jeg forstår dette meget godt, og vil tilføye at min forståelse av Steiners erkjennelsesteori oppleves som tøyet til sine yttergrenser i dette ordskiftet. Jeg er ingen fagfilosof, og har derfor i første rekke villet stille spørsmål og peke på opplevde vanskeligheter knyttet til Steiners filosofiske arbeider. Etter mitt skjønn er en manglende fagutdanning ingen grunn til å ta Steiners erkjennelsesteori for gitt, og jeg ser en udelt verdi i å rette et kritisk søkelys mot disse over hundre år gamle tekstene. Det ligger meg imidlertid på hjertet å betone at utgangspunktet for debatten var et innlegg til et *studiearbeid* om antroposofi og vitenskapelighet¹. Teksten ble publisert på min hjemmeside og har etter mitt skjønn sin mening nettopp som utgangspunkt for et videre *studium* av Steiners erkjennelsesteori.

Innleggene i denne debatten kan da også forstås som bidrag til utdypet forståelse og mer nyanserte syn på Steiners filosofiske verk. Harald Haakstads tekst i forrige nummer av Libra (3/2009) tar opp flere av mine spørsmål og kommer etter mitt skjønn med verdifulle analyser og svar. Jeg er ikke nødvendigvis enig i Haakstads konklusjoner hele veien, men tenker at en slik form for meningsbryting skaper mer forståelse. Det er liten grunn til å gjenta den tidligere argumentasjonen her. Likevel vil jeg fremheve noen av de argumentene hos Haakstad som jeg kan si meg enig i, og som jeg mener har ført til en mer nyansert innsikt for min egen del. Jeg velger ut fire eksempler, men kunne lett ha valgt andre av Haakstads formuleringer.

Debatt som bidrag til innsikt og forståelse

Først gjelder det betegnelsen ”sikker kunnskap” som jeg brukte flere ganger i mitt opprinnelige innlegg. Etter lesingen av Haakstads innvendinger² samstemmer jeg i at dette er en lite presis og lite relevant formulering knyttet til Steiners erkjennelsesteori. Steiner brukte for eksempel i større grad betegnelsen *riktig*. For filosofer som Platon eller Aristoteles ville betegnelsen sikker kunnskap ha vært meningsløs. Ordet kunnskap (*episteme*) innebar nettopp den sikkerhet som tro (*doxa*) ikke kunne gi. Kunnskap i denne forstand gjaldt kunnskap om de evige og uforanderlige ting. Et nåtidig kunnskapsbegrep vil være mer omfattende enn antikkens. Spørsmålet om kunnskapens troverdighet, relevans, riktighet og kanskje aller viktigst, dens fruktbarhet, er kommet sterkere i forgrunnen. Vi lever i et samfunn der kunnskap i større og større grad står på dagsordenen. Dette gjelder alt fra spørsmål om skole og helse til innovasjon i næringslivet. Slik sett er teorier om kunnskap og erkjennelse en relevant tematikk. Heller enn å spørre om Steiners erkjennelsesteori gir sikker kunnskap, vil det være mer aktuelt å vurdere dens relevans for dagens kunnskaps- og

¹ Mathisen, Arve (2009): Erkjennelsens usikkerhet - En kritisk vurdering av Rudolf Steiners ’Sannhet og vitenskap’, og et bidrag til debatten om antroposofiens vitenskapelighet. Teksten ble publisert i *Meddelelser til lærerne nr 43/2009*, etter ønske fra *Forbundet Steinerskolene i Norge* i etterkant av Haakstads og Skaftnesmos kritiske innlegg. Den kan lastes ned fra www.arvema.com.

² Meddelelser til lærerne nr 43/2009, Forbundet Steinerskolene i Norge.

erkjennelsesutfordringer. Steiner skrev i Frihetens filosofi at ”oppgaven for dette skriftet er nettopp å fastslå om tenkningen anvendes riktig eller galt på verden”³. Denne oppgaven som Steiner stilte seg er etter mitt skjønn blitt mer og mer aktuell. Om Steiners filosofi virkelig evner å fastslå om tenkningen anvendes riktig eller galt, er for meg riktignok fortsatt et åpent spørsmål.

In en artikkel fra 2006, *Tillit til kunst*⁴, skrev jeg ”som filosof kan Steiner betegnes som nykantianer”. Jeg baserte mitt utsagn på Håkan Lejons doktoravhandling fra 1997⁵. Artikkelen var fra min side et forsøk på å beskrive steinerpedagogikkens kunstneriske teori og praksis på en forståelig måte for et akademisk publikum. Aldri senere har jeg gjentatt denne formuleringen der Steiner betegnes som nykantianer. Jeg er følgelig enig når Haakstad skriver at ”en rubrisering av Steiner som nykantianer” ikke tar høyde for Steiners særegne ”innsats og posisjon”. Min intensjon med å fremheve at Steiner tilhørte en nykantiansk tradisjon handler om at dette kan være et bidrag til en utdypet forståelse for Steiners egenart. Jeg skrev derfor i svaret til Haakstad: ”Derved kan vi lære noe av kritikken rettet mot nykantianismen, vel vitende om at ikke alt vil treffe egenarten i Steiners filosofiske tenkning.” For meg er det altså ikke maktpåliggende å hevde at Steiner var nykantianer, men å se med interesse på den tradisjonen han i stor grad virket i forhold til. Nykantianismen var dessuten en svært uensartet filosofiretning, og rent begrepsmessig ville det være vanskelig å lage et presist skille for tilhørighet eller ikke.

En annen viktig presisering fra Haakstads side gjaldt tenkningens forhold til ’det gitte’. For min del ser jeg at et sentralt aspekt av Steiners erkjennelsesteori kommer til uttrykk når tenkningen med Haakstads ord betegnes som:

en *akt*, en *handling* som mennesket utfører, og tenkningens produkter er nettopp den del av det gitte verdensinnholdet som kan forklare og bringe sammenheng i det umiddelbart gitte, nemlig våre tanker og ideer. Også de er gitt, men «indirekte» gjennom tenkningen, som frembringer dem i erkjennelsesakten. Tenkningens oppgave er altså ikke utenfra å «finne noe beslektet i det gitte», men gjennom sin aktive tilgang til ideene og begrepene å være skueplass for erkjennelsen.⁶

Denne formuleringen kompletterer på en fin måte mine utsagn om at tekningen også vil måtte knytte an til det gitte.

Haakstad vier relativt stor plass til Jaap Sijmons bok⁷ om Steiners erkjennelsesteori. Her mener jeg at Haakstad kompletter og nyanserer Sijmons bidrag til forståelsen av Steiners filosofi i forhold til de relativt korte og mer ensidige sitatene jeg gjenga. Jeg vil på det varmeste anbefale Sijmons bok til dem som ønsker en grundig og balansert gjennomgang av Steiners erkjennelsesteori. I forordet skriver Sijmons at han ønsker å bearbeide Steiners filosofi ut fra et syn som ”er hinsides apologetikk og uhistorisk kritikk”. Etter mitt skjønn har Sijmons lyktes med sitt forhavende og gitt en fremstilling som er anerkjennende samtidig som han stiller kritiske spørsmål og peker på vanskeligheter.

³ Steiner, Rudolf (1992). *Frihetens filosofi*. Oslo: Antropos, s. 54

⁴ Mathisen, Arve (2006). Tillit til kunst - Estetikk og estetiske fag i steinerskolen. *Pedagogisk profil nr. 2*. Artikkelen kan lastes ned fra www.arvema.com.

⁵ Lejon, Håkan (1997). *Historien om den antroposofiska humanismen den antroposofiska bildningsidén i idéhistoriskt perspektiv 1880-1980*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

⁶ Antroposofi i Norge nr. 1/2009.

⁷ Sijmons, Jaap (2008). *Phänomenologie und Idealismus - Struktur und Methode der Philosophie Rudolf Steiners*. Basel: Schwabe Verlag.

Dualisme og tilsøring

Enkelte steder i Haakstad innlegg mener jeg at han tolker mine uttalelser på en feilaktig eller ensidig måte. Det gjelder for eksempel når han på side 197 hevder at min diskusjon av tenkningens dobbeltforhold til det gitte nødvendigvis fører til en dualisme. Ved å skrive om to 'helheter' refererte jeg til Steiners omtale av bevisstheten og verden som to ulike fenomener. Dette behøver ikke innebære dualisme. Dualisme ville være å hevde at det ikke finner sammenhenger mellom verden og bevisstheten. Jeg anerkjenner absolutt at Steiners filosofi, i likhet med mange andre både i hans samtid og blant dagens filosofiske tenkere, nettopp hadde som målsetning å overvinne dualisme.

Haakstad tilskriver meg hva han kaller for 'Steiner var bare en av flere'-tankegang. Dette mener jeg blir upresist. Naturligvis var Steiner både egenartet og en del av sin kultur. Disse står ikke i noen motsetning til hverandre. Å påpeke likheter og idémessig slektskap mellom Steiner og andre tenkere eller kunstnere handler ikke om å frakjenne Steiner hans egenart eller unike bidrag. Tvert i mot, å erkjenne slike sammenhenger er nettopp nødvendig for å skille mellom Steiners egne bidrag og hva som var 'tidens tale'. Eksempelvis gjenfinnes i Steinerpedagogikken en rekke verdifulle innsikter fra pedagogiske tenkere som Platon, Aristoteles, Comenius, Pestalozzi, Dewey, Montessori eller Vygotsky. Samtidig skiller steinerpedagogikken seg fra alle disse i sine overordnede ideer. Jeg vil hevde at kreativitet og innovasjon i stor grad handler om å bygge videre på noe som allerede er satt ut i verden.

Det er vanskelig å forstå Haakstads helsides innvending mot min omtale av Steiners astrallegeme som "det relasjonelle" i artikkelen *Tillit til kunst*.⁸ Haakstad betegner dette som "en betenkelig reduksjon av et åndsvitenskapelig begrep". Til forskjell fra det eteriske, som hos Steiner også betegnes som liv, har det astrale ingen slik enklere term. Gjennom mange års undervisning i antroposofi, ser jeg at studenter ofte strever med dette begrepet. Astrallegemet betegner hos Steiner blant annet de evner, prosesser og strukturer som hos mennesker og dyr skaper en opplevbar forbindelse mellom det indre og det ytre. Gjennom sansing tas det ytre inn. Gjennom bevegelse og lyd reagerer dyr og mennesker på sin omverden. I følge Steiner ledsages og opprettholdes disse aktivitetene i stor grad av astrallegemet. Dette er nettopp relasjonelle prosesser. De utspiller seg i relasjonen mellom verden på den ene siden og menneskers og dyrs opplevelser av verden på den andre. I den nevnte artikkelen pekte jeg på at Kants pedagogiske tanker så vel som deler av hans filosofi bygger på en inndeling i fire nivåer. Med Kant som det kjente og Steiner som ukjent, ville jeg på den måten for et akademisk publikum introdusere Steinerpedagogikkens ideer knyttet til menneskets vesensledd. Å omtale vesensleddene i en slik sammenheng som "det kroppslige, det levende og det relasjonelle" ser jeg på som et velment forsøk på formidling. Når Haakstad over nesten en teksts side argumenterer for at dette er "tilslørende" og innebærer en betenkelig begrepsreduksjon, så spør jeg meg om hvor stor han mener takhøyden bør være for å ytre seg meningsfullt om antroposofi og steinerpedagogikk?

Argumentasjon eller sirkelgang

Min viktigste innvending mot Haakstads innlegg er imidlertid at han i såpass stor grad benytter sitater fra Steiner som forklaring eller begrunnelse når det nettopp er Steiners tanker som er gjenstand for analyse. Jeg mener en slik fremgangsmåte ikke anerkjenner at en del av de viktige spørsmålene som kan stilles til Steiners filosofi oppstår ut fra en annen rammeforståelse enn Steiner hadde når han skrev. Dette gjelder for eksempel problematikken om ren tenkning, ren erfaring, forutsetningsløshet i det gitte, epistemologi versus ontologi

⁸ Jeg oppga ordet astrallegeme i fotnoten. Se ellers fotnote 4.

osv. Listen er lang. Haakstad skriver eksempelvis til slutt om ”tilsløringen eller oppdagelsen av Rudolf Steiners kunnskapsteori og filosofi som praktisk redskap til kritisk selvrefleksjon og individuell bevissthetsforvandling”. Her bringer han til syvende og sist ingen andre argumenter enn et sitat fra Steiner. Haakstad skriver:

Det står om muligheten for ”en art indre opplevelse som man ytre sett kan sammenligne med den oppvåkningen man opplever om morgenen når man går fra søvntilstanden til våken tilstand”.⁹

Noen kan kanskje hente inspirasjon til ”kritisk selvrefleksjon og individuell bevissthetsforvandling” fra et slikt sitat. Men argumentasjon og inspirasjon er to forskjellige ting. Det er etter mitt skjønn uklart om en slik sammenligning med oppvåkningen om morgenen kan utsi noe som verken er mer eller mindre tilslørende om Steiners erkjennelsesteori. Som argumentasjon blir dette en sirkelgang.

Hvem er anti-steinersk? – om redelighet i argumentasjonen

Når det gjelder Trond Skaftnesmos svar, er det vanskeligere for meg å peke på synspunkter eller formuleringer jeg kan slutte meg til. Skaftnesmo bruker til dels kraftig retorikk som ”anti-steinersk” og ”AM stokker imidlertid kortene voldsomt”. Problemet med Skaftnesmos fremstilling er at han gjentatte ganger gjengir karikerte utgaver av mine utsagn og bruker disse karikaturene som grunnlag for sin argumentasjon. Jeg kjenner meg for en stor del ikke igjen i Skaftnesmos gjengivelses. Dette er et problem. Fra journalistikken og politiske debatter er karikerende omtaler av motparten et kjent grep. I akademisk sammenheng bryter en slik karikerende omtale med grunnleggende prinsipper for god argumentasjon. I et bokkapittel om plagiat og akademisk redelighet skriver Charles Lipson følgende:

The danger to avoid is setting up flimsy straw men so that you can knock them down without much effort. That’s not only dishonest; it’s intellectually lazy. Believe me, your own position will be much stronger and more effective if you confront the best opposing arguments, presented fairly, and show why yours is better.¹⁰

Skaftnesmo skriver eksempelvis “Å gjøre ‘usikker kunnskap’ til idealet for all vitenskapelighet er en nokså kuriøs sak. AMs skeptisisme er rimeligvis tilpasset den postmoderne trenden”. Saken er at jeg aldri har gjort usikker kunnskap til noe ideal, verken vitenskapelig eller på annen måte. Å uttrykke skepsis til Steiners erkjennelsesteori kan ikke likestilles med å ha usikkerhet som ideal. For sikkerhets skyld gikk jeg gjennom alle mine tekster om Steiners erkjennelsesteori. Kanskje hadde jeg formulert meg tvetydig noe sted? Nei, jeg kan ikke finne noen utsagn fra min side som gir grunnlag for Skaftnesmos påstander. Hvordan skal jeg da forholde meg til en setning som denne i Skaftnesmos innlegg?

Med sin notoriske promotering av ”erkjennelsens usikkerhet” og sin uttalte skepsis til at det finnes noe gitt i erkjennelsen og at den gjelder en objektiv virkelighet, har AM inntatt et klart anti-steinersk standpunkt. (s. 190)

Når jeg heller aldri har ment at det ikke finnes noe gitt i erkjennelsen, blir det hele svært usaklig for meg. Jeg har argumentert for vanskelighetene med den rene erfaringen, med det

⁹ Haakstad henviser her til et foredrag Steiner holdt i 6.2.1923 gjengitt i GA257.

¹⁰ Lipson, Charles (2008). *Doing Honest Work in College: How to Prepare Citations, Avoid Plagiarism and Achieve Real Academic Success*. Chicago: University of Chicago press, s. 52.

forutsetningsløse gitte osv., men jeg har aldri stilt spørsmålstegn ved om noe er gitt for erkjennelsen. Selvsagt er det noe som er gitt.

Forenkling

Skaftnesmo hevder i sin videre fremstilling av Steiners erkjennelsesteori at:

det i enhver erkjennelse av et objekt (fysisk eller ikke) alltid er noe som kommer til oss utenfra og noe vi selv må skape. Det vi selv må skape i erkjennelsen, kaller Steiner begrep.

Likeledes skriver han at ”det umiddelbart gitte eller den rene erfaringen” kommer til oss utenfra. Hadde saken forholdt seg slik, så ville det vært lite å debattere om. Problemet gjelder jo her nettopp om det er mulig å skille ut en ren erfaring, altså en erfaring som ikke er iblandet begreper. Dersom all erfaring er teoriladet, slik mange har hevdet, blir det vanskelig å skape et skille mellom hva som kommer utenfra og hva som er selvskapt. Denne problemstillingen har vært en av premissene for debatten. Grunnen til at Steiner trenger et skille mellom begreper og ren erfaring (eller det umiddelbart gitte) er at dette skillet fritar erkjennelsesteorien for fordommer (*Vorurteile*). Slik skriver Steiner om dette:

Skal erkjennelsesteorien virkelig være avklarende på hele erkjennelsens område, da må den ta noe som utgangspunkt, som er uberørt av erkjennelsens virksomhet¹¹

På mange måter er det vanskelig å forstå at Skaftnesmo ennå ikke har fått med seg denne problematikken. Når han skriver at begrepet er noe ”vi selv må skape i erkjennelsen”, så blir dette et unyansert utsagn i forhold til Steiners erkjennelsesteori. Steiner påpeker gjentatte ganger at begrepet ligger i det gitte og at erkjennelsens bidrag består i å sammenføre det som allerede finnes i det gitte¹². Denne sammenføyingen er riktignok skapt i erkjennelsen, men ikke selve begrepet. Skaftnesmo er trolig enig i dette. Men hva mener han da med sine forenklete fremstillinger av noe som skapes og noe som kommer utenfra?

Definisjoner og mistolkning

I innledningen skriver Skaftnesmo at mye av mitt ”innlegg er viet en problematisk motsetning hos Steiner mellom ’den fulle virkeligheten’ og ’den totale virkeligheten’”. Jeg har aldri omtalt dette som noen problematisk motsetning. Ved en gjennomgang av Steiners bruk av ordet virkelighet i sine filosofiske verker, oppdaget jeg at han flere ganger brukte adjektivene full og total på en relativt konsistent måte. Jeg anså dette som en interessant iakttagelse og skrev derfor kort om saken i mitt forrige svar til Skaftnesmo. Han avfeier senere i sitt innlegg distinksjonen mellom en full og en total virkelighet hos Steiner kort og greit som ”oppfinnsom”. For min del ser jeg liten verdi i en argumentasjon på dette nivået.

Dessverre er dette bare begynnelsen på raden av mistolkninger og feilfremstillinger i Skaftnesmos tekst. Jeg skrev: ”Et første spørsmål til Skaftnesmos argumentasjon vil følgelig være: Hva menes med virkelighet her? Da svarer Skaftnesmo:

AM utfordrer meg til å definere hva jeg mener med ’virkelighet’. Nå er det tvilsomt om det vi trenger for å komme videre er en definisjon. Både AM og jeg vet forskjellen mellom det virkelige og det uvirkelige.

¹¹ Steiner, Rudolf (1980). *Wahrheit und Wissenschaft* (GA3). Dornach: Rudolf Steiner Verlag, s. 49.

¹² GA3, s. 69.

Dette er feil. Jeg har ikke bedt om noen definisjon. Ordet nevnes ikke en eneste gang i mitt innlegg. Klarer ikke Skaftnesmo å se forskjellen mellom å gi en definisjon og å redegjøre for hva han mener med 'virkelighet'? I sin videre gjennomgang av hva som er virkelig nevner Skaftnesmo hoggestabben, øksa og skattekravet som eksempler. Dette er jo helt trivielt og har ingen grunn i noen utsagn fra min side om at jeg betviler slike fenomeners virkelighet.

Hva jeg derimot har pekt på som vanskelig er hvordan man ut fra Steiners erkjennelsesteori kan vite om riktig begrep og iakttakelse er knyttet sammen. I denne sammenhengen skrev jeg: "I moderne vitenskapsteori har man utviklet begrepene validitet og reliabilitet for å tydeliggjøre de mulige feilkildene som kan påvirke et forskningsresultat." Nå griper Skaftnesmo til definisjoner. Han referer til definisjoner fra skolenettet.no og Wikipedia og hevder at validitet og reliabilitet "dreier seg om målesikkerhet og om målingers relevans". Videre skriver han: "Dette er en temmelig klassisk positivistisk metodologi...". Her er det bare en ting å si. Skaftnesmo gir et feilaktig og forenklet bilde. Disse begrepene brukes i dag i omfattende grad innenfor så vel kvalitativ som kvantitativ forskning. Slik beskrives validitet og reliabilitet i en anerkjent bok om pedagogisk forskning¹³

The concepts of validity and reliability are multifaceted; there are many different types of validity and different types of reliability. Hence there will be several ways in which they can be addressed. It is unwise to think that threats to validity and reliability can ever be erased completely; rather, the effects of these threats can be attenuated by attention to validity and reliability throughout a piece of research. This chapter discusses validity and reliability in quantitative and qualitative, naturalistic research. It suggests that both of these terms can be applied to these two types of research, though how validity and reliability are addressed in these two approaches varies. (s. 105)

Jeg er ikke enig i Skaftnesmos innvending om at jeg blander sammen erkjennelsesteori og metodologi. Jeg mener at disse gjensidig former og påvirker hverandre.

Hvordan?

Til sist vil jeg kommentere Skaftnesmos utfall der han hevder at jeg stokker kortene voldsomt. Det gjelder mitt sitat fra Jaap Sijmons bok¹⁴ der jeg skriver "Sijmons kommenterer at denne prøve-feile-metoden som det hele ender opp med hos Steiner, ikke prinsipielt skiller seg fra en 'naiv realisme eller en vitenskapelig positivisme'". Jeg er enig i at dette gir et ensidig uttrykk for helheten i argumentasjonen hos Sijmons, slik både Haakstad og Skaftnesmo påpeker. Blant annet skriver Sijmons at dette "er den relative berettigelsen av den naive realismen eller den vitenskapelige positivismen". Når det er sagt, vil jeg imidlertid peke på noe som for meg var et viktig synspunkt: Steiner utdyper ikke hva som skjer i dette erkjennelsens kanskje innerste og helligste rom, der hvor begrep og iakttakelse føyes sammen. Han uttaler gjentatte ganger at de føyes sammen, men sier lite om hvordan. Dette kommenterer da også Sijmons i setningen etter det angitte sitatet:

Når Volkelt bemerker: 'man spør forgjeves etter hvordan', gjør Steiner ingen videre overlegninger over hvordan kategoriene tilsvare det gitte, annet enn i en skjult kritikk av Kant: ... (s. 309)

¹³ Cohen, Louis, Morrison, Keith, Manion, Lawrence (2000). *Research Methods in Education*. London: Routledge Falmer.

¹⁴ Se fotnote 7. Det følgende sitatet er oversatt fra tysk av meg.

For meg er denne mangelen, dette nesten totale tomrommet i argumentasjonen fra Steiner et bemerkelsesverdig fenomen som fortjener oppmerksomhet.

Etter Skafnesmos artikkel følger tre oppbyggelige sitater fra Goethe, Voltaire og Leonard Cohen. I utvidet versjon og på originalspråket lyder Cohensitatet slik:

Someone observed that whoever marries the spirit of their generation will be a widow in the next. I never married the spirit of my generation because it wasn't that attractive to me. And I've since moved further and further from any possible matrimonial commitment. As you get older, I think you get less willing to buy the latest version of reality. Mostly, I'm on the front line of my own tiny life.¹⁵

Jeg takker Libra for denne fine referansen.

¹⁵ *Poetry Commotion*, June 18, 1988, <http://www.webheights.net/speakingcohen/mus0788.htm> (hentet 20.11.2009).